

УДК 349.2

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ПРАЦІ

А. Невєрова

*Московська державна юридична академія імені О.Е. Кутафіна
вул. Садова-Кудринська, 9, 123995 Москва, Російська Федерація
e-mail: neverova_oren@mail.ru*

Проаналізовано поняття та структуру інституту охорони праці. Автор обґрунтовує власне бачення структури досліджуваного правового інституту та досліджує її ознаки.

Ключові слова: інститут охорони праці, галузь трудового права.

Кожна галузь права, маючи власний предмет регулювання, є взаємозв'язана з іншими галузями права. Галузі права, як зазначає А.В. Васільєв, не ізольовані одна від одної. Вони можуть мати спільні інститути і, тим самим, бути пов'язаними між собою. Пов'язаність загальних інститутів полягає в тому, що вони мають норми, які належать до різних галузей права [1, с. 58]. Правові інститути, що містять норми двох і більше галузей права, російські правознавці вважають комплексними (міжгалузевими) інститутами [2, с. 233].

На сучасному етапі охорона праці розглядають як комплексний інститут, при цьому ця обставина зумовлена такими характеристиками.

По-перше, охорона праці регулює певну групу суспільних відносин, що є предметом трудового права. Внаслідок цього охорона праці як комплексний інститут охоплює певну специфічну групу норм, спрямовану на збереження життя і здоров'я працівників. При цьому немає необхідності у виділенні спеціальних засобів і способів правового регулювання, застосування методів, що використовуються у трудовому праві, є достатнім. Наприклад, поєднання централізованого і локального регулювання у сфері охорони праці полягає у встановленні державних нормативних вимог охорони праці у федеральних законах та інших нормативних правових актах (ст. 211 ТК РФ). Поряд з цим, законодавцем покладено на роботодавців визначення структури служби охорони праці в організації і численності працівників служби охорони праці (ст. 217 ТК РФ).

По-друге, визначення охорони праці як системи збереження життя і здоров'я працівників у процесі трудової діяльності, що охоплює різні заходи, дає змогу говорити, що інститут охорони праці охоплює правові, соціально-економічні, організаційно-технічні, санітарно-гігієнічні, лікувально-профілактичні, реабілітаційні та інші норми.

Однак загальна теорія права, приділяючи значну увагу поняттю правового інституту, не характеризує змісту і структури даного утворення. Це дає підстави спиратися тільки на загальну характеристику цього явища, розмежовуючи при цьому поняття «зміст» і «структура правового інституту». Ґрунтуючись на логічній побудові понятійного апарату галузі, зміст інституту можна визначити як сукупність суттєвих ознак, які мисляться в цьому понятті. Як зазначає С.С. Алексєєв, зміст інституту права виражено за допомогою специфічної групи понять, загальних положень, термінів. При цьому кожен правовий інститут відокремлюється у правовій системі за своїм інтелектуально-вольовим змістом. Регулюючи чітко визначену сферу суспільних відносин, правовий інститут відрізняється фактичною і юридичною однорідністю [3, с. 122].

Під структурою будь-якого об'єкта розуміють сукупність стійких зв'язків, що забезпечують збереження його основних властивостей під час різних зовнішніх і внутрішніх змін [4, с. 629–630].

Правовий інститут, який є первинною правовою спільністю, складається з правових норм, так само як галузь права складається з правових інститутів. Однак не будь-яке довільне поєднання правових норм створює нове якісне утворення – правовий інститут, а лише сукупність норм, пов'язаних між собою своїм юридичним змістом та мають безпосереднє відношення до суспільних відносин, що ними регулюються [5].

На наш погляд, структура та зміст інституту права визначаються як зовнішня і внутрішня форма цього правового явища. Так, зміст інституту, що складається з основоположних його ознак, виражений у сукупності правових норм, які становлять структуру інституту. На підставі наведеного, вважаємо, що, характеризуючи інститут галузі, необхідно розглядати його структуру, яка є не простою сукупністю правових норм, а диференційованою і водночас взаємопов'язаною асоціацією норм права. Звідси, під структурою інституту охорони праці можна розуміти взаємозумовлені і взаємозалежні асоціації правових норм, які об'єднані одним предметом регулювання і володіють особливими ознаками.

Серед ознак структури інституту охорони праці можна виділити такі. По-перше, норми інституту охорони праці відрізняються юридичною неоднорідністю, що забезпечує різносторонній вплив на групу суспільних відносин, які входять в предмет інституту. Інститут охорони праці в РФ містить як зобов'язувальні норми (ст. 214 ТК РФ, яка закріплює обов'язки працівника в сфері охорони праці, ст. 228 ТК РФ – обов'язки роботодавця у разі нещасного випадки), так і уповноважуючі норми (ст. 219 ТК РФ, яка розкриває право працівника на працю в умовах, що відповідають вимогам охорони праці), а також загальні приписи (ст. 210 ТК РФ – основні напрями державної політики в галузі охорони праці).

По-друге, всі норми інституту охорони праці об'єднані стійкими закономірними зв'язками, вираженими у певній юридичній конструкції. Ця ознака є вирішальною. Структура інституту охорони праці характеризується не лише чіткою будовою, диференційованістю нормативного матеріалу, але й інтегрованістю, зв'язком елементів, який відображає системну цілісність такого правового явища.

У науці російського трудового права до кінця не вирішено питання про структуру інституту охорони праці, що зумовлює необхідність аналізу різних поглядів з поставленої проблеми. Питання структури інституту охорони праці тісно пов'язане з характеристикою зазначеного явища у вузькому і широкому сенсах.

Зокрема, С.А. Голощапов, будучи прихильником широкого трактування інституту охорони праці, включав у його склад норми інших інститутів трудового права, які регулюють не тільки відносини з охорони здоров'я у процесі праці, але й інші сторони складних трудових відносин або тісно пов'язані відносини (відносини майнового характеру – з оплати праці, робочого часу – як міри праці і часу відпочинку, відносини з організації праці тощо) [6, с. 50]. При цьому автор до складу інституту включав такі норми: а) з техніки безпеки і виробничої санітарії, в тому числі локальні норми, яких зобов'язані дотримуватися адміністрації підприємств, установ і організацій, що перебувають у трудових правовідносинах з працівниками і службовцями; б) правила, що регулюють організацію охорони праці підприємством (організацією) як суб'єктом трудових правовідносин; в) правила і норми, які встановлюють спеціальну, додаткову охорону праці жінок, підлітків і осіб зі зниженою працездатністю як суб'єктів трудових правовідносин; г) правила і норми,

які передбачають забезпечення робітників і службовців засобами індивідуального захисту у випадку, коли сучасний рівень розвитку засобів і предметів праці не може повністю забезпечити безпечні і здорові умови праці; д) норми, що забезпечують нейтралізацію шкідливого впливу виробничих факторів на працівників; е) норми, які регулюють відносини з контролю, що здійснюється адміністрацією підприємства, установ та організацій, за дотриманням інструкцій з охорони праці працівниками цих підприємств, а також з контролю і нагляду, який здійснюється профспілковими та спеціальними органами, за дотриманням правил з охорони праці адміністрацією підприємства; е) норми, які передбачають скорочення робочого часу, надання додаткових відпусток для відпочинку та встановлення підвищених ставок і окладів за роботу з важкими та шкідливими умовами праці або в особливих кліматичних умовах [6, с. 51].

Так, Я.Л. Кисельов в структурі інституту охорони праці виділяв норми і правила з техніки безпеки і виробничої санітарії; норми, що регулюють планування та організацію охорону праці; норми і правила із спеціальної охорони праці жінок і підлітків; норми, які регулюють діяльність органів державного нагляду і громадського контролю в галузі охорони праці [7, с. 26].

Зокрема, В.І. Семенков погоджувався з Я.Л. Кисельовим, уточнюючи, що функції планування й організації охорони праці на підприємстві властиві органам державного управління і передбачені адміністративно-правовими нормами й, відповідно, не можуть бути предметом трудового права [8, с. 19].

Погоджуємося з А.С. Кашлаковою, яка зазначає, що при дослідженні інституту охорони праці у вузькому сенсі визначальним аспектом у розумінні охорони праці є не загальна спрямованість норм трудового права, а характеристика умов праці як безпечних. У зазначеному зв'язку пропонується розглядати інститут охорони праці як сукупність норм, спрямованих на забезпечення безпечних умов праці [9, с. 145].

Розглядаючи інститут охорони праці у вузькому розумінні, автори одноставно зачисляли до нього три групи норм: а) правила з техніки безпеки; б) спеціальні правила з охорони праці жінок; в) норми, які визначають організацію і порядок нагляду за дотриманням законодавства [10, с. 276].

Найбільш дискусійним в радянський період розвитку вчення про охорону праці було питання про належність норм про робочий час і час відпочинку до охорони праці. Ряд вчених обґрунтовували необхідність включення норм про робочий час і час відпочинку до інституту охорони праці, відзначаючи, що ці норми спрямовані, насамперед, на забезпечення здоров'я і працездатності працівників та службовців під час роботи [11, с. 74; 12, с. 409].

Однак М.В. Молодцов, на наш погляд, слушно зазначає, що у всіх випадках без достатнього обґрунтування до складу інституту охорони праці зачисляють норми, які мають інший предмет регулювання. Це пояснюють низкою методологічних прорахунків, допущених при дослідженні даної проблеми: недостатньо чітко визначений предмет інституту, допускається зміщення різних аспектів охорони праці (як правового принципу і галузевого інституту), не проводиться розмежування між системами трудового права і трудового законодавства. Норми про скорочений робочий час, додаткові відпустки за роботу у шкідливих умовах праці мають інший предмет регулювання і належать до відповідних інститутів трудового права [13, с. 98–99].

Відсутність сучасного комплексного монографічного дослідження інституту охорони праці, його структури та змісту дає змогу звернутися лише до аналізу сучасної навчальної літератури.

Зокрема, дослідники трудового права в структуру інституту охорони праці включають такі групи норм. К.Н. Гусов і В.М. Толкунова виділяють норми-принципи про основні напрями державної політики в сфері охорони праці та правила державного управління охороною праці, оскільки охороною праці управляє держава; норми, які стосуються права працівників на охорону праці та його гарантій; норми з організації та забезпечення охорони праці роботодавцем, його адміністрацією; вимоги з охорони праці, які зобов'язані забезпечити роботодавець та його адміністрація; правила з техніки безпеки і виробничої санітарії; система стандартів безпеки праці (ССБП); правила особливої охорони праці жінок і працівників із сімейними обов'язками; правила особливої охорони праці неповнолітніх до 18 років і осіб зі зниженою працездатністю [14, с. 350].

В юридичній літературі також такі наступні складові інституту охорони праці: правила з техніки безпеки і виробничої санітарії; спеціальні норми охорони праці осіб, які працюють у важких, шкідливих і небезпечних виробничих умовах; норми з охорони праці жінок, неповнолітніх і осіб із зниженою працездатністю; норми, які регулюють діяльність органів державного нагляду і громадського контролю, а також встановлюють відповідальність за порушення законодавства про охорону праці; норми, що регулюють планування та організацію роботи з охорони праці [15, с. 253].

Натомість А.М. Лушников і М.В. Лушникова зазначають, що інститут охорони праці являє собою сукупність норм різних інститутів трудового права, що встановлюють заходи, безпосередньо спрямовані на охорону здоров'я працівників у процесі праці, компенсацію впливу зовнішніх факторів, і забезпечують гарантії дотримання цих норм. До інституту охорони праці належать деякі норми про переведення на іншу роботу відповідно до медичного висновку, з оплати праці, робочого часу та додаткових відпусток особам за роботу з важкими та шкідливими умовами праці або в особливих кліматичних умовах тощо (ст. 73, 117–118, 147–149 ТК РФ та ін.) [16, с. 936].

Деякі автори пропонують норми досліджуваного інституту трудового права розділити на два підінститути. Перший підінститут складається із сукупності правил з техніки безпеки, завданням яких є захистити працівника від впливу небезпечних факторів. До другого підінституту входять правила з виробничої санітарії, які спрямовані на те, щоб захистити працівників від впливу шкідливих факторів [17, с. 796].

Спираючись на положення ТК РФ, А.С. Кашлакова зазначає, що структура інституту охорони праці якісно відрізняється від однойменних інститутів у попередніх КЗпП 1918, 1922, 1971 рр. Законодавець сприйняв і акумулював теоретичні розробки у цій сфері. Безумовним кроком вперед є наявність в інституті охорони праці загальних положень, які охоплюють основні поняття і напрями державної політики в галузі охорони праці. При цьому в досліджуваній правовій інституті автор включає: загальні положення (ст. 209–210 ТК РФ); вимоги охорони праці; організацію охорони праці; забезпечення права працівників на охорону праці; норми, що регулюють охорону праці окремих категорій працівників (жінок, неповнолітніх, інвалідів) [9, с. 147].

Безсумнівно, норми інших інститутів галузі трудового права не ізольовані від інституту охорони праці, вони тісно пов'язані між собою. Розглядаючи охорону праці як принцип трудового права [19, с. 30], помічаємо що вона стосується всіх інститутів, пронизуючи «невидимою ниткою» все трудове законодавство. Це пояснює наявність норм, що стосуються охорони праці в широкому значенні, в

різних інститутах трудового права [9, с. 144]. Зазначені обставини також зумовлені тим, що трудове законодавство було створено саме для охорони праці та тривалий час виконувало тільки це призначення.

На нашу думку, необгрунтованим є включення деякими авторами [6; 11; 12; 9] в інститут охорони праці спеціальних норм, які стосуються охорони праці неповнолітніх громадян, жінок, осіб зі зниженою працездатністю.

У цьому випадку вважаємо неприпустимим розширювальне тлумачення елементів структури інституту охорони праці. Праця окремих категорій працівників, які з огляду на здійснення трудової діяльності в особливих умовах праці, а також через особливості своєї особистості потребують підвищеного захисту зі сторони держави, регулюється поза рамками інституту охорони праці, що є досить обгрунтованим.

У цій статті ми спробували розкрити характеристики і структуру інституту охорони праці в РФ, які не претендують на всебічну повноту і беззаперечність висловлюваних нами положень. Однак стаття дасть змогу зробити крок у дослідженні складних проблем визначення сутності інституту охорони праці.

Список використаної літератури

1. *Васильев А.В.* Теория права и государства : учеб.-метод. пособие / А.В. Васильев. – М. : РАГС, 2001. – 184 с.
2. *Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х т. / под ред. М.Н. Марченко.* – М., 1998.
3. *Алексеев С.С.* Структура советского права / С.С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1975. – 264 с.
4. *Философский энциклопедический словарь / ред. кол. С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М., 1989. – 622 с.*
5. *Киримова Е.А.* Правовой институт: Теоретико-правовое исследование : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Е.А. Киримова. – Саратов, 1998. – 170 с.
6. *Голощапов С.А.* Правовые вопросы охраны труда в СССР / С.А. Голощапов. – М. : Юридическая литература, 1982. – 199 с.
7. *Киселев Я.Л.* Охрана труда по советскому трудовому праву / Я.Л. Киселев. – Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Юрид. фак. – М. : Госюриздат, 1962. – 224 с.
8. *Семенов В.И.* Охрана труда в СССР (правовые проблемы) / В.И. Семенов. – Минск : Наука и техника, 1976. – 288 с.
9. *Кашлакова А.С.* Понятие охраны труда по российскому трудовому праву : монография / А.С. Кашлакова. – Барнаул : АЗБУКА, 2012. – 154 с.
10. *Александров Н.Г.* Советское трудовое право : учебник / Н.Г. Александров. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Госюриздат, 1959. – 407 с.
11. *Муцинова Н.А.* Охрана труда на промышленных предприятиях. Правовые вопросы / Н.А. Муцинова. – М. : Профиздат, 1973. – 144 с.
12. *Советское трудовое право : учебник / под ред. В.С. Андреева, В.Н. Толкунова.* – М. : Высш. шк., 1987. – 511 с.
13. *Молодцов М.В.* Система советского трудового права и система законодательства о труде / М.В. Молодцов. – М., 1985. – 175 с.
14. *Гусов К.Н.* Трудовое право России : учебник / К.Н. Гусов, В.Н. Толкунова. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 496 с.
15. *Трудовое право Российской Федерации : учебник / М.Б. Смоленский и др. – Ростов н/Д : Феникс, 2011. – 491 с.*
16. *Лушников А.М.* Курс трудового права : учебник в 2 т. – Т. 2. Коллективное трудовое право. Индивидуальное трудовое право. Процессуальное трудовое право / А.М. Лушников, М.В. Лушникова. – М. : Статут, 2009. – 1151 с.

17. *Миронов В.И.* Трудовое право России : учебник / В.И. Миронов. – М. : Упр. персоналом, 2005. – 1149 с.
18. *Кухаренко А.Ю.* Правовые аспекты государственного управления в области охраны труда на современном этапе : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / А.Ю. Кухаренко. – М., 2001. – 158 с.

ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА ИНСТИТУТА ОХРАНЫ ТРУДА

А. Неверова

*Московская государственная юридическая академия им. О.Е. Кутафина
ул. Садовая-Кудринская, 9, 123995 Москва, Российская Федерация*

Анализируется понятие и структура института охраны труда. Автор обосновывает собственное виденье исследуемого правового института и исследует его признаки.

Ключевые слова: институт охраны труда, отрасль трудового права.

THE NOTION AND STRUCTURE OF LABOUR SAFETY INSTITUTE

A. Neverova

*Moscow State Law Academy After O. Kutafin
Sadova-Kudrynska Str. 9, RU – 123995 Moscow, Russian Federation*

The notion and structure of labour safety institute are analyzed. The author substantiates her own viewpoint of the researched institute structure and singles out its attributes.

Key words: labour safety institute, labour law field.

*Стаття: надійшла до редакції 21.12.2012
прийнята до друку 14.01.2013*